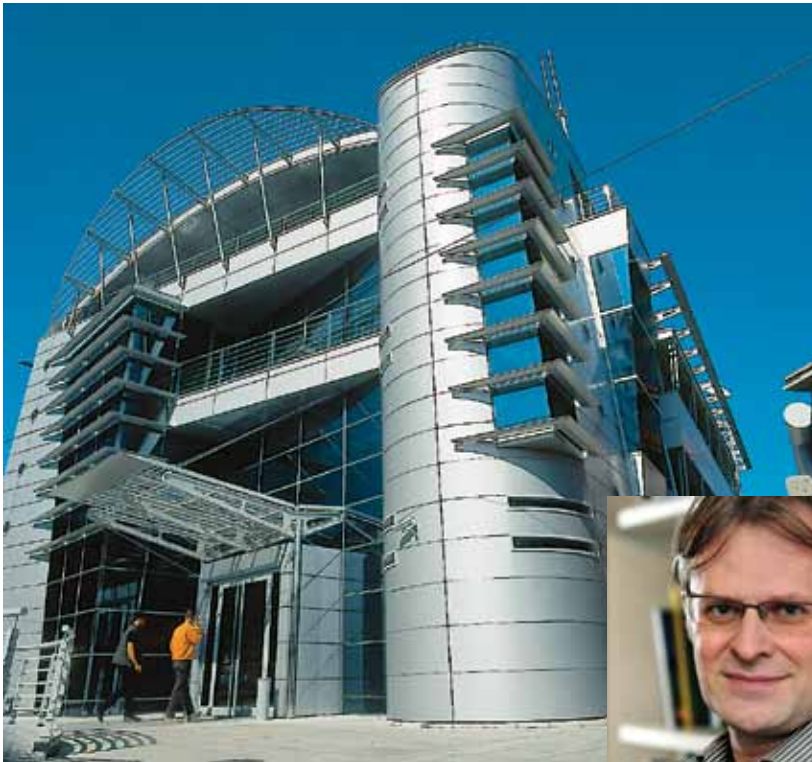

Александром Спајићем

Предрагом Ристићем

Зораном Булајићем

Интервју са Александром Спајићем

(Интервју обављен 19. 03. 2012. године у атељеу у Београду)

- *Која су по Вашем мишљењу дела која најверљивије осликавају Вас као архитекту и ствараоца?*

Дефинитивно је то зграда телевизије Пинк. У периоду од краја деведесетих година прошлог века до почетка двехиљадите, моја размишљања ишла су у правцу динамике, форми које су порукама везане за функције објеката, па сам кроз ту призму гледао и то је била моја идеја водиља тог периода. Наравно, она је присутна и сада, када размишљам како приступити неком пројекту, како направити асоцијацију на одређену тему која је задата. Рецимо, код зграде Делта Ђенерали

осигурања, тема је била како да објекат представи сигурност и безбедност коју сваки клијент треба да осети, јер даје свој новац, а са друге стране била је и идеја да се направи неки рам, тј. оквир. Затим, 2002. год. био је један интерни конкурс за зграду Делте у Голсвортијевој улици у Београду. Решење са тог конкурса је, такође, покренута форма са косим равнима, где је у средини лебдећи објекат, попут шишарке. Погодност те зграде је била што је могла да буде отворена према Вуковом парку, па би се из ње пружао поглед наниже, низ парк. Био би вероватно интересантан поглед из те позиције. Затим, зграда у Ресавској – био сам њом веома задовољан, била ми је интересантна.

У тој фази сам се бавио косим равнима. Скица, модел и остало за њу урађени су готово за један или два дана. Она није даље разрађивана. Све је остало на том нивоу како је тада урађено, са неколико основа и скица. Није урађен никакав пројекат, већ скица и идејно решење, зато што су неки адвокати тражили, потенцијалним купцима, да се провере могућности локације. Од тога није било ништа, али сам решењем био баш задовољан. То је био период када сам био у добром расположењу, у смислу добре и јаке енергије. То је све ефекат Пинкове зграде, која је на неки начин дала своју енергију и потенцијал за друге пројекте. Али у нашим условима, за било шта даље, питање је шта инвеститори могу да савладају и какав помак може да се учини, јер њихов укус и перцепција доста зависе од њиховог кретања и путовања у иностранство. Рецимо, зграда Цептера и неке друге представљале су помаке који утичу и на друге инвеститоре. Био је затим један конкурс за Хемофарм, ту је била интересантна једна стаклена форма. Ако говоримо о неким утицајима на моје стваралаштво, могли би да се помену Ричард Мејер (Richard Meier), у ранијој фази, затим, Ричард Роџерс (Richard Rogers) и Норман Фостер (Norman Foster), касније. Код те зграде осећају се мало ти утицаји, у смислу примене стаклених фасада са „спајдерима“, правоугаоних и овалних форми, отворених галеријских простора и панорамских лифтова.

- *На почетку каријере и касније повремено сте радили у тимовима. За које самостално дело бисте рекли да носи Ваш лични печат?*

Мој проблем је да ја баш и нисам радио у тимовима. Многи сматрају да је то предност, а ја то више посматрам као ману. Осамосталио сам се 1997. год., а ни до тада нисам био под нарочитим патронатом неког искуснијег архитекте, сем веома кратко у раном периоду. Био сам у пројектном бироу План, ту сам се запослио и одмах сам самостално радио, јер није било старијих и искуснијих архитеката у фирми. Тако сам био самосталан, чак и кад сам био запослен. У томе што сам радио није било неких могућности за исказивање идеја, али то и нису посебно важни објекти. На мом сајту можете да видите производ моје самосталне праксе. За зграду Пинка бих могао да кажем да је моја самостална зграда са личним печатом, иако је настала из разговора са Жељком Митровићем, власником Пинка. Ја од сваког инвеститора нешто ново научим. Није то велики објекат, али је намера била да када се уђе у њега он оставља утисак да је већи, без баријера. Архитектима је обично циљ да се код инвеститора и у јавности остави утисак, тако је то вековима. У случају зграде Пинка размишљање је било да дрво као материјал не постоји, јер то је зграда телевизије па све треба да буде попут екрана, који је технолошки производ. Све треба да буде нека сива маса и да асоцира на електронику. То је било и продуктивно и контрапродуктивно, јер људи углавном не воле хладне тонове. Мада, ова зграда уопште не делује хладно.

- *Да ли су постојали извесни узорци (мотиви, инспирације делима, личностима, стиловима, грађевинама и сл.) који су утицали на Ваш архитектонски израз? Ако јесу, у којим делима и околностима се јављају?*

Те архитекте и стилове већ сам поменуо. Дакле, највише Ричард Роџерс и Норман Фостер. Фостер је сведенији и прочишћенији. Данас ове нове генерације то углавном ниподаштавају.

- *Да ли постоје одређени архитектонски елементи који се понављају као мотив у Вашем стваралаштву и у којим примерима?*

Не могу да кажем да је у питању елемент, али ја волим стакло. Код зграде Пинка требало је на фасади да буде употребљено транспарентно стакло, али је у договору са Жељком то измењено, како људи са улице не би гледали унутра. По том принципу је Васко Милуновић годину дана касније урадио фасаду на згради МПЦ-а, да делује као да је све један велики транспарентан излог и да се унутрашњост види, али након неког времена запослени су додали скринове, како би се заштитили од погледа и да би се осећали мало комотније.

- *Да ли се за Вашу архитектуру може рећи да у њој преовлађује промишљеност, или сматрате да постоје и одређени аспекти који су били резултат спонтаног изрза, осећаја за складну форму или утицаја емоција?*

По мени је промишљеност када све има неку логику и разлог зашто је то тако. Са друге стране, нека храбрија форма је у складу са спонтанијим изразом и емотивним приступом. Много је важно да емоција постоји, јер она ствара додатни утицај на задовољство у раду и то се осети. Када је решење добро, у функцији и обликовању, то је невероватно добар осећај, а емоција је показатељ да је све то успешно. То мора да се осети док се ствара, а не касније. Архитекта своје задовољство треба да пренесе на инвеститора, који још сумња да ли ће све то бити како треба, и да га убеди да је то решење права ствар. Тај систем убеђивања је данас лакши кроз 3Д моделе, који наравно могу да буду и објективни и необјективни. Садашњи инвеститори научили су само то да гледају. Траже да виде фотографију. Раније није било потребе да се раде модели, довољно је било да инвеститор види задовољство и сјај у очима архитекта и било му је јасно.

- *Какав је Ваш став по питању повезивања грађевине и њене околине у складну целину?*

Генерално то треба да постоји. Ја сам вероватно највише оспораван по том питању, јер сам се шалио за зграду Пинка да је свемирски брод, за који се никада не зна где ће да слети. Међутим, питање је и околине, каквог је она квалитета и да ли би уопште морала да се прати. Наравно, морају да постоје неки параметри који се поштују: висина објекта, регулације, материјализација и сл. Архитекти ретко кад могу да утичу на избор локације, али је у неким случајевима пожељно да одређени ексцеси поспеше атрактивност локације и окружења. Нису све ситуације исте, нпр. разликује се да ли су објекти интерполације или слободностојећи објекти. Што се тиче околних објеката и материјализације, ја дајем предност храбријем приступу. Не мора то да се поштује баш толико.

- *Да ли је контекст времена утицао на Ваше стваралаштво? Ако јесте, на који начин и у којим примерима?*

Објекат треба да буде одраз времена у коме настаје. По могућности да буде испред времена, како би то време дочекао. Наравно, то је понекад јако тешко и не кажем да сам ја у томе увек успешан, него би томе требало да се у пројектовању стреми, тј. да објекат буде одраз времена у коме настаје, без неких старих компилација.

- *Који критеријум по Вашем мишљењу у највећој мери одређује Ваше грађевине: функционалност, формални аспект (естетика), контекстуалност, концепт или неки други?*

Оно што мене највише чини задовољним је функционалност, тј. аспект организације и функционисања простора. Корисник ће, без обзира на неке импресије које може да добије приликом коришћења објекта, бити нервозан уколико од тачке А до тачке Б мора много да пешачи, много да се пење и спушта, или ако не може да нађе оно што тражи. На све то мора да се надогради добра форма која треба да постигне свеопшти добар утисак код корисника и посматрача.

- *Да ли за неку од Ваших грађевина можете да кажете да је имала скулптурални третман и зашто?*

То су већ помињани објекти из периода од краја деведесетих година прошлог века до почетка двехиљадите, али и за остале могу да кажем да имају по мало скулптуралну форму. Мислим да објекти треба то да поседују. Шта више, мислим да са облицима много боље баратам него материјализацијом и бојама. Зато скулптуралност у приступу мени више одговара, али уколико је повезана са функционалношћу и просторном организацијом. Још у основној школи одлучио сам да ћу се бавити архитектуром и нисам био под неким великим утицајем родитеља, јер они нису из архитектонске струке. Нисам никада био у дилеми да ли треба да упишем архитектуру. На мене је највише утицала сама жеља за стварањем, јер нас наша дела надживе као ствараоце.

- *Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела прибегли нестандартној артикулацији форме (деформисању, кривљењу, ломљењу и сл.)? Ако јесте, какав циљ или ефекат сте желели да постигнете?*

Јесам, то је та динамика коју сам желео да постигнем, аеродинамика и кретање. Објекат као да има покренуту форму, он сам даје одређену динамику, која ће сваког тренутка да се покрене и „нападне“. Важно ми је да из сваког другог угла објекат делује другачије, да има другу естетику. Генерално је то изражено код свих мојих објеката.

- *Да ли за неко од Ваших дела може да се каже да је у питању „слободна форма“ и зашто?*

Ако се надовежем на претходно питање, онда могу да кажем да своје објекте третирам као слободне форме, али не као потпуно слободне. За мене је слободна форма храбрији приступ стварању у односу на неко конвенционално посматрање и стварање ортогоналних форми, тј. ако није форма ортогонална, онда је слободна. Но, да ли између ортогоналне и слободне форме постоји још нешто што је чини слободном, а да има и неку логику иза свега? За све моје објекте могу да кажем да имају мало неконвенционалности,

али морам да признам да сам у последње време почео да мењам своје мишљење. Кутијасте и ортогоналне форме су поузданије, сигурније и трајније. Савремени материјали су пружили могућност да форма буде слободнија, па су и ортогоналне форме добиле на луксузности и екстраваганцији, без обзира што су у питању једноставни облици. Мислим да више није потребно да слободним формама правимо додатан утисак, већ се то може постићи и материјалима. За мене стакло пружа посебну димензију у стваралаштву, поготово што стакла више нису што су некад била. Код савремених стакала се К-фактор доста спустио, па њима можемо добити нову димензију просторности. Много је директнија веза између ентеријера и екстеријера.

- *Да ли постоје одређени материјали које фаворизујете у пројектима и због чега?*

Не могу да кажем да посебно фаворизујем одређене материјале, мада сам са алукобондом својевремено доживео процват. У време када сам радио зграду Пинка, није било објеката који су материјализовани у њему. Тада сам водио Жељка Митровића да га види. У нашим условима тај материјал је био у потпуности авангардан. Сада је то материјал који ми је досадио. Када сам га применио код зграде Пинка, цена му је била пет до десет пута већа, а данас га примењују сви и на свим местима. За мене су материјали више елементи за облагање, а не суштински елементи структуре. Међутим, стакло је друга ствар. Оно је у исту руку и материјал и функционални елемент. Стакло мора да постоји у објекту, само је питање у којој мери и на који начин. Веома је пожељно да елемент, мислим на материјал, у својој бити има двојаку функцију, материјализације и конструктивности, као на пример натур бетон. За архитекте материјали би требало да буду истовремено функционални, а уједно и завршни. Увек сам тежио, када је било могуће, природним материјалима, мада се и ја прилагођавам актуелној ситуацији. Питање је у којој мери као архитекти можемо да будемо непоколебљиви и да наше идеје у потпуности пласирамо, без одређених утицаја. То је стална борба.

- *Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела користили грубе и храпаве материјале, ако јесте, да ли сте их применили очекујући одређени визуелни ефекат? Ако је одговор да, какав?*

Груби и храпави материјали су пожељни и свиђају ми се зато што имају тродимензионалност. Сам материјал је у својој микроструктури тродимензионалан. Камен сам повремено користио, али не волим када је он у завршном облику полиран. Ипак, када сам користио полиран камен, тежио сам да му додам тродимензионалност, тј. ситну пластику са плитким фугама или канелурама. Највише тежим да користим природни пешчар, да немам глатке и полиране плоче. Волим да материјал има топлину, а уједно и структуралност.

- *Можете ли својим речима да интерпретирате појам експресионизам. Да ли је по Вашем мишљењу овај појам еквивалентан појмовима експресије и експресивности?*

Експресионистичко виђење носи са собом слободнију форму и елементе који су јачи, агресивнији и овиченији. По мом мишљењу, све то мора да има још неку додатну логичност функције, намене и сл.

- *Да ли бисте за неку од Ваших грађевина могли да кажете да је експресионистичка и због чега?*

О томе стварно нисам до сада размишљао и не мислим да сам следбеник неког стила.

- *Можете ли да издвојите неки пример архитектуре у Србији после Другог светског рата, за који сматрате да је експресионистички и зашто?*

Па, рецимо Музеј савремене уметности у Београду. Он јесте изломљен, али је уједно и правилна форма. Радио је Антић још један музеј у Крагујевцу, који подсећа на димњаке. За њега би могло да се каже исто. Затим, у делима Михајла Митровића има експресионистичких елемената, рецимо, на згради у којој он живи у Улици браће Југовића.

- *Шта бисте могли да кажете о Вашој архитектури: да „форма прати функцију“, „функција прати форму“ или нешто треће?*

Не могу да кажем да крећем од форме, па онда у њу уносим функцију. Не може ни функција сама да се оствари без форме. Наравно, локација условљава одређену форму, па онда то мање-више иде паралелно, једно са другим. Мора да се преплиће и да се размишља на свим нивоима. За функцију и форму могу да кажем да радим паралелно, а материјализацијом се бавим углавном пред крај. Мислим да врхунски архитекти раде паралелно све. Материјализација је у бити веома важна, поготово за скулптурални третман.

- *Да ли сте у Вашем стваралаштву неком приликом применили симетрично решење? Ако је одговор да, зашто?*

Јесам, иако се од симетричних решења данас буквално бежи. У бити су она лимитирајућа и супротна експресионистичком духу, тј. приступу.

- *Када бисте били у прилици да у одређеном пројекту примените симетрично решење, као потенцијалну могућност, да ли бисте ипак применили асиметрично као динамичније?*

Било је ситуација када ме је све наводило да урадим симетрично решење, што нисам желео, па сам ипак успео да нађем неко асиметрично на крају. Иако немам ништа против симетричних решења, не мислим да их треба по сваку цену постављати у први план. Чешћа је ситуација да поставим симетрично решење, као парцијално, у оквиру већег асиметричног решења. Мислим да симетрично решење пружа мање могућности, али је у бити складније и једноставније. Све зависи од случаја.

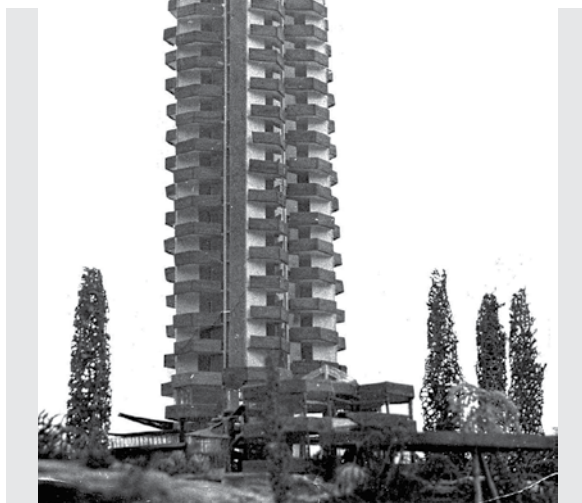
- *Можете ли да кажете за неко Ваше дело да је у визуелном смислу иновативно, тј. да је резултат експериментисања са формом?*

Рецимо да је иновативан тај кокпит авиона, који сам хтео да направим на врху палате Ушће. И данас мислим да би

то тамо добро изгледало. Био би то један градски репер, на кубичној, једноставној форми, која делује као да је „без грешке“, потпуно мисовска. По мени би на драгоценим локацијама требало нешто да се догоди. Затим, код зграде Пинка, решавајући један проблем степеништа дао сам добро решење са луковима и овалом, који слично као код Центера иду под косином, али не линијски, већ као правоизводна површ.

- *Да ли сте током пројектовања неког дела свесно тежили оригиналности и атрактивности? У којој мери наведени аспекти имају значај за Ваше стваралаштво?*

Када се из садашње перспективе осврнем на своја дела, она у бити можда делују мало агресивно, што нема никакве везе са мојом личношћу. Када се погледа шта је резултат мог рада, може се рећи да сам тежио оригиналности и атрактивности, али не бих рекао да је све то, пошто-пото, било у првом плану. Мада, када сам радио кокпит на Ушћу, ту је управо била таква ситуација.

Интервју са Предрагом Ристићем

(Интервју обављен 30.03.2012. године путем телефонског разговора и интернет преписке)

- *Која су по Вашем мишљењу дела која најверљивије осликавају Вас као архитекту и ствараоца?*

Можда она која нису успела. Рецимо, годинама сам радио на најекономичнијој индивидуалној стамбеној кући са уграђеним намештајем и опремом за бројну породицу под називом „Сажета кућа – контраст house“ и изградио успеле прототипове. Кад сам увео једног инжењера у завршену СЖК и замолио га да процени колико кућа има квадрата (имала је три спаваће собе, радни простор, купатило, кухињу, дневну собу висине 3.3 м, велики трпезаријски сто, нишу са сефијама за кафу и разговоре, предсобље, плакаре...он је стручном рутином проценио да има 100 м² – такав утисак је остављао укрштен простор. Међутим, она је имала само 6х6=36 м² !!! Мислим да у Книну постоји још увек та кућа-прототип на железничкој станици. Такође, на Ади Међици постоји мањи тип 4х4 м, са истим програмом.

- *На почетку каријере, и касније, повремено сте радили у тимовима. За које самостално дело бисте рекли да носи Ваш лични печат?*

За тимове сам радио само део нужног посла у коме не мора да се мисли и то само када сам био плаћен. Рецимо, радио сам моделе за ББ. Тимски рад није стваралачки, он је ропски, да човек преживи. Тек под старе дане радим тимски са сином Савом, такође архитектом, али ту је посредни крвна, генетска веза, не само са сином, већ и са покојним, знамим, архитектурама ујацима и дедом и прадедом, који су такође били дипломирани архитекти, али и са незнатим прецима, мајсторима и уметницима, као и са будућим, још нерођеним потомцима. Архитектура је као смрт – строго индивидуална, лична. Не може да постоји тимски рад у писању песама, па ни у архитектури.

- *Да ли су постојали извесни узорци (мотиви, инспирације делима, личностима, стиловима, грађевинама и сл.) који су утицали на Ваш архитектонски израз? Ако јесу, у којим делима и околностима се јављају?*

Чини ми се да имам неко чуло, неку слепачку пипалицу, када лутам по ономе што видим и не видим низ стабло порекла, између онога што постоји макар у траговима или више не постоји ни у сећању, а кад том пипалицом осетим неко струјање, напијем се тог еликсира и постајем моћан. Тако ми је дато да одједном имам у свим детаљима прецизно, готово решење још неизграђеног пројекта.

- *Да ли постоје одређени архитектонски елементи који се понављају као мотив у Вашем стваралаштву и у којим примерима?*

Постоји само Света тајна. Моји пројекти, надам се, нису штанцовани. Једини заједнички елемент је да су сви моји пројекти у простору двозначног пресликавања. Ову тезу сам одбранио у свом дипломском раду 1956. године.

- *Да ли се за Вашу архитектуру може рећи да у њој преовлађује промишљеност, или сматрате да постоје и одређени аспекти који су били резултат спонтаног израза, осећаја за складну форму или утицаја емоција?*

И једно и друго. Пројекат увек урадим у врло кратком року. Међутим, иза тога је свакодневни тренинг математике, геометрије, музике као регистровања слика архитектуре целог света и праћење дневне политике (преко интернета). У младости ми је прва припрема била спорт, па рекреација, а данас само лекарска терапија. Обично свакодневно пројектујем оно што ми још није наручено, што у мени сазрева природно, годинама. У тренутку када се пројекат наручује, инвеститори траже да је пројекат „јуче већ завршен“. Тада извучем из архиве већ готов идејни или чак готов главни пројекат, који је завршен неки пут и пре 40 година. Ако нема таквог пројекта који би одговорио на захтев, онда радим по чистој интуицији, из сваке фиоке по мало, и опет имам одмах готово решење.

- *Какав је Ваш став по питању повезивања грађевине и њене околине у складну целину?*

Грађевина израста из околине, али и из своје повести. Наиме, у прадавна времена грађевински материјал узимао се непосредно са самог околног тла. Данас кад градимо, уклапамо се, како у климу, тако кроз традицију и у прастаре материјале.

- Да ли је контекст времена утицао на Ваше стваралаштво? Ако јесте, на који начин и у којим примерима?

Мада живим и градим у тренутној стварности, исто тако живим и градим и за сва друга времена, како прошла, тако и будућа.

- Који критеријум по Вашем мишљењу у највећој мери одређује Ваше грађевине: функционалност, формални аспект (естетика), контекстуалност, концепт или неки други?

Моја маленкост, као лично ауторско дело, али и ауторски духови свих предака и будућих потомака.

- Да ли за неку од Ваших грађевина можете да кажете да је имала скулптурални третман и зашто?

Не разликујем битно скулптуру од архитектуре да би се ценили по некаквим другачијим мерилима.

- Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела прибегли нестандартној артикулацији форме (деформисању, кривљењу, ломљењу и сл.)? Ако јесте, какав циљ или ефекат сте желели да постигнете?

Деформисати на силу архитектуру значи на силу бити „оригиналан геније“.

- Да ли за неко од Ваших дела може да се каже да је у питању „слободна форма“ и зашто?

Зависи од случаја, од тога коју форму има амбијент градње.

- Да ли постоје одређени материјали које фаворизујете у пројектима и због чега?

Природни материјали на којима се види њихова вековна ерозија, рецимо на камену, као што се она добро види на камену који је уграђен у Саборну храм у Подгорици.

- Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела користили грубе и храпаве материјале, ако јесте, да ли сте их применили очекујући одређени визуелни ефекат? Ако је одговор да, какав?

Користим грубе и храпаве материјале, односно природне материјале које је кроз миленијуме обрадила ерозија природе. Кинези би за такав камен рекли *дјет о* – „мудар камен“. Користим тај дуговременски запис као продор у прошлост.

- Можете ли својим речима да интерпретирате појам експресионизам? Да ли је по Вашем мишљењу овај појам еквивалентан појмовима експресије и експресивности?

Имам аверзију према новим модним називима и класификацијама. Мода је потпуно ван мог интересовања, и сматрао бих, ако би неко оквалификовао моју архитектуру као одраз модног таласа, увредом.

За мене је важна подела дубинске Свете тајне, а мода је јефтина пролазност која не смета као јерес, јер се таква јерес брзо заборавља. Највећу похвалу за своје дело добио сам када је један вискоквалификовани стручњак оценио: „Па ова црква је грађена бар пре петсто година!“*

* (То је рекао директор Завода за заштиту споменика културе из Дубровника, када је видео моју цркву у Требињу.)

- Да ли бисте за неку од Ваших грађевина могли да кажете да је експресионистичка и због чега?

Не знам, јер не мислим на тај начин. Када пројектујем не употребљавам никада реч експресионизам.

- Можете ли да издвојите неки пример архитектуре у Србији после Другог светског рата, за који сматрате да је експресионистички и зашто?

Не знам шта је то „експресионистички“!

- Шта бисте могли да кажете о Вашој архитектури: да „форма прати функцију“, „функција прати форму“ или нешто треће?

Не пратим функцију, мада је врло узимам у обзир, а за форму док пројектујем уопште не марим, она испада сама по себи и увек ми је чудна када се пројекат заврши. Ту се догађа чудо, увек прво имам до танчина визију самог решења, па тек онда пројектујем, а у пројектовању немам никакве скице, одмах котирам завршно решење. То је мој лични знак – или си лав или ниси лав. Знак је такав какав јесте, не сме да се преправља. Опет, и увек кад се то чудо деси, морам да се вратим на основно, на Свету тајну, као што живо биће мора да се врати на микроскопски матични гентски код.

- Да ли сте у Вашем стваралаштву неком приликом применили симетрично решење? Ако је одговор да, зашто?

Симетрија је један од основних закона свеобухватне природе, односно космоса. Кад здање треба да се вине у бесконачно, препоручљиво је да буде симетрично. Бесконачност се додирује са коначношћу и нема бесконачности без паралелне коначности, паралелног света.

- Када бисте били у прилици да у одређеном пројекту примените симетрично решење, као потенцијалну могућност, да ли бисте ипак применили асиметрично решење као динамичније?

Асиметрично решење није стабилно, оно је симбол крвавих револуција, а и мала грешка у симетрији слути на ванредне догађаје.

- Можете ли да кажете за неко Ваше дело да је у визуелном смислу иновативно, тј. да је резултат експериментисања са формом?

Почињем од самих аксиома које сам систематски класификовао, сложио у таблице, сакупљам и слажем само оно што је дато да постоји, што је пало одозго, са неба, и може се препознати било у ненарушеној природи, било у нарушеној – ђубришту.

- Да ли сте током пројектовања неког дела свесно тежили оригиналности и атрактивности? У којој мери наведени аспекти имају значај за Ваше стваралаштво?

Ни на крај памети ми није питање шта ће други мислити, да ли је моје дело овакво или онакво. Важно је да задовољим своју страст и по могућности да дело завршим колико год могу по оној мојој првој замисли, односно откровењу које ми је дато, назовимо то чистим матичним генетским кодом или Светом тајном. Свака промена крњи целовито дело и од лепог, здравог бића прави неодрживу наказу са посебним потребама. Нажалост, једва успевам у томе да дело буде остварено преко свега 60% по мом изворном пројекту, а ако је испод тога, не признајем га за своје.

Интервју са Зораном Булајићем

(Интервју обављен 11. 10. 2012. године у атељеу у Београду)

- *Која су по Вашем мишљењу дела која најверљивије осликавају Вас као архитекту и ствараоца?*

Дела која посебно карактеришу моје стваралаштво су: кућа Васић у Београду, пословно-изложбена зграда „Новолукс“ у Новом саду, ентеријер југословенског меморијалног музеја у Аушвицу (1989), који је посвећен страдалим са подручја Југославије у овом нацистичком логору, као и ентеријери Спортско пословног центра „Миленијум“ у Вршцу и фирме „Прецисион“ у Франкфурту. Унутрашњост музеја у Аушвицу (Освјенћим, Пољска) и музејска поставка су карактеристични по томе што су тема и редукована функција у згради пружиле могућност за изразити скулптурални третман облика ентеријерских елемената и простора. Експресивност тог простора је веома јака, упечатљива и драматична, али, нажалост, овај рад нисам нигде публикувао, јер су фотографије изведеног простора и претходно израђена макета загубљени. То дело могу да наведем као пример и аксиом експресионистичке морфологије простора, која није била спутана функцијом експозиције. Овај овако артикулисан простор, као и неки други моји радови, ослањају се, пре свега, на став да само доследан ауторски приступ подразумева и могуће експресионистичко пласирање идеје и може да резултира аутентичним квалитетом. Да би се аутор исказао, притиснут несвесном рефлексijом велике количине цитата, конфекције и префабриката у савременој архитектури, мора да се ослони на ауторско стварање и на експресију страсти почетне идеје. Када кажем експресију, мислим и на могућност да у појединим приликама архитектонско дело одступи од условљености окружења, лажних компромиса и да постане аутохтоно дело које само условљава. Поменуо бих још пар кућа, као што су пословно-изложбена зграда „Новолукса“ у Новом Саду и кућа Васић у Кошутњаку (2001–2002), која је била условљена специфичношћу места, тј. облика парцеле.

Она је због тога произашла, по свом концепту, у једну експресионистичку грађевину, која је као таква нарочито упадљива у времену у коме је настала, излазећи из контекста обликовности какав се неговао у архитектури прве деценије овог века у нас.

- *На почетку каријере и касније повремено сте радили у тимовима. За које самостално дело бисте рекли да носи Ваш лични печат?*

Код првих неколико радова имао сам срећу да спроведем своју идеју, без превеликих утицаја инвеститора, иако сам радио у тиму. Ту је важно поменути ентеријер представништва „Гоше“ из Смедеревске Паланке, у Београду, где је простор локала узан и дугачак и код кога сам цели концепт и функцију направио вођен идејом вагона, што је и главни производ ове фабрике. На почетку каријере био сам у тиму угледног архитекте Александра Шалетића (ентеријер Сава центра), који је први промовисао савремени ентеријер у нашем урбаном простору. Десет година сам провео у том бироу пројектујући у заједничком ауторском раду са архитектом Шалетићем и нашим сарадницима. Паралелно сам радио и своје самосталне пројекте из домена архитектуре и ентеријера. Истакао бих ентеријер који сам у том периоду сам урадио, а то је ентеријер управне зграде робних кућа „Београд“, са комплетним дизајном намештаја, који такође до сада није излаган. Након тога дуго година радио сам у статусу самосталног уметника, сам формирао тим сарадника и пројектаната и реализовао велики број радова. Поменуо бих специфичност рада код пословног комплекса „Миленијум“ у Вршцу, где је други аутор урадио архитектонско-грађевински пројекат, који сам затекао реализован у грубој грађевинској фази, док сам ја, у оквиру пројекта делимичне реконструкције и ентеријера, урадио извесне промене у функционалној архитектонској шеми и комплетан пројекат ентеријера.

Што се тиче експресивности, мислим да сам направио помак код ентеријера ресторана у „Миленијуму“, који је део целине комплекса. У овом наменском простору спровео сам специфичан израз који се одликује геометризацијом и поједностављивањем морфолошких елемената простора, али са хармоничном динамиком у односима.

- *Да ли су постојали извесни узорци (мотиви, инспирације делима, личностима, стиловима, грађевинама и сл.) који су утицали на Ваш архитектонски израз? Ако јесу, у којим делима и околностима се јављају?*

Увек су ми биле блиске идеје модерне, баухауса, Алвара Алта (Alvar Aalto), а пре свега Мисов (Mies van der Rohe) кредо „мање је више“, затим, размишљања Корбизјеа (Le Corbusier) и његово схватање простора са увођењем органских форми у ортогонални систем хоризонтала и вертикала. У новије време, објекти Ричарда Мејера (Richard Meier) представљају пандан мом размишљању. У сваком случају сам, веома рано, на почецима бављења овим послом, покушавао да нарушим тај устројени ортогонални систем хоризонтала и вертикала, а посебно су ми блиске вертикалне инклинације површина које простору дају динамику. Линије у простору које излазе и дестабилизују визуелно ортогонални систем мењају композициони склоп. Такав приступ сам веома рано исказао, још за време студија. Неки моји радови са треће године студија (1973), са скретањима простора и са тражењем неких других праваца у оквиру функционалног простора идејно су заживели тек осамдесетих година. Касније сам такав динамичан приступ спровео у дело, по први пут, код једне изложбене поставке која је била у структури равностраног троугла (Уметност Лепенског Вира, у Народном музеју у Београду 1983). Жеља да направим нови простор, у постојећем простору, манифестовала се код реконструкција старих зграда. Нови простор није пратио архитектуру зграде, већ је био аутохтон. У седамдесетим годинама, када сам почео да примењујем такав приступ пројектовању, углавном су архитекти неговали ортогонални систем формирања простора, са повременим коришћењем делова радијуса круга, без исецања и закошавања елемената. Код једне резиденције коју сам радио за богатог трговца из Дубаија, основни корпус зграде изгледао је као наутилус, развијао се спирално и имао је централну куполу у средишту спирале (1990). Последњу деценију су ми, обликовно, далеко ближе инклинације равних површина под угловима и без понављања. Покушавам да не паднем у манир и тражим увек разлог и право место за такав приступ. Једна од реконструкција (остало у пројекту) која је рађена по принципу „простора у простору“ јесте зграда поред Ликовне академије у Рајићевој бр. 12. Тамо је требало да буде дизајн центар „Интерекспорта“. Ту сам хтео да оставим скоро само фасаду и кров објекта, као меморију места амбијенталне историјске целине. Пројектом је било предвиђено да се садржај у потпуности наменски промени, заокрене и искоси у односу на постојећи простор и независно артикулише.

- *Да ли постоје одређени архитектонски елементи који се понављају као мотив у Вашем стваралаштву и у којим примерима?*

У сваком случају је то геометризација делова и елемената простора. Када кажем геометризација, мислим на свођење форми на једноставне, закошене полиедре, паралелопипеде и површине. Наравно, спровео сам их код објеката које сам већ поменуо. Веома инсистирам на детаљима који су моји, не прихватам неке уобичајене. Користим сваку прилику да применим неки нови склоп, затим, геометризоване и чисте детаље, који су у реализацији доста скупи, али не у богатству материјала, већ у обради. Они су геометријски потпуно поједностављени, али захтевају беспрекоран спој приликом извођења. Дакле, оно што је за мене најкарактеристичније јесте принцип „простора у простору“ и изражавање у широким потезима и површинама, које сучељавањем формирају потпуно нов обликовни склоп.

- *Да ли се за Вашу архитектуру може рећи да у њој преовлађује промишљеност, или сматрате да постоје и одређени аспекти који су били резултат спонтаног израза, осећаја за складну форму или утицај емоција?*

Не верујем много у постојање несвесне експресије, јер ипак све што се ствара током размишљања је негде сакривено и утиче на контролу решења, макар наизглед остављало утисак спонтаног и тренутног. Између фазе спонтаног, емоционалног и анализе постоји троугаона веза, које човек некада није свестан када ствара. Дакле, по мом мишљењу, спонтаност, емоција и исконски осећај за склад форми негде су посредно итекако „контролисани“ знањем и искуством и увек су део једног решења.

- *Какав је Ваш став по питању повезивања грађевине и њене околине у складну целину?*

Архитектура у појединим ситуацијама потпуно дефинише ентеријер. Често се дешава и да архитектуру ради један пројектант, а да други ради ентеријер. Међутим, неки објекти су тако урађени да би се интервенцијом само деградирани основни квалитети грађевине. Зато мислим да је веома важно препознати основне квалитете објекта. Код неких објеката, који треба да се реконструишу, имате једну меморију према граду, а унутра други садржај и то може да се третира у потпуности као простор у простору. Са друге стране, када је архитектура у питању, присталица сам јаких, експресивних, независних објеката, који представљају нову атракцију у простору и нови извор гравитације. То дозвољавају само поједине локације, где може да се направи јак објекат који нема респекта ни према чему, али који може да увеже све друго у околини у своју гравитацију.

- *Да ли је контекст времена утицао на Ваше стваралаштво? Ако јесте, на који начин и у којим примерима?*

Пре свега, у контексту времена, стилови су последица, а не стање ствари. Стиллове одређују критичари и историчари уметности, када покушавају да сместе поједине објекте у културолошко-цивилизацијски контекст. Они групишу израз и сензибилитет аутора, њихов утицај на остале и то све даје једну слику о појави која је претходница стила. Понекад је то идеја једне групе или појединца која је опште прихваћена.

Утицај стилова и трендова ме није директно никад узео под своје, зато што је, по мом мишљењу, идеја модерне толико свежа, права, непотрошена и тражи даље размишљање и развијање, да она не може да се заврши и смести идејно само у период између два рата.

- *Који критеријум по Вашем мишљењу у највећој мери одређује Ваше грађевине: функционалност, формални аспект (естетика), контекстуалност, концепт или неки други?*

Мислим да су сви ти параметри важни, а посебно је битно шта из тога свега произилази као резултат. Објекат мора бити спроведен кроз јаку визуелну, естетску идеју, синтетичу све набројано, али свакако да функција мора бити задовољена, као утилитарни разлог постојања архитектуре.

- *Да ли за неку од Ваших грађевина можете да кажете да је имала скулптурални третман и зашто?*

Скулптурални третман има зграда „Новолукса“ у Новом Саду, као просторни облик, а посебно ентеријер музеја у Аушвицу, као скулпторалност окренута ка унутра. Код тог простора обликовношћу приближио сам ентеријер скулптури, да бих сугестију људског страдања спровео кроз облик, а не кроз документарни материјал, тј. било ми је важно да морфологија простора, у скулптуралном смислу, сугерише и изазове јаке емоције код посетилаца, а не само документарни материјал. Мислим да сам то заиста и успео на том потресном месту које је синоним безумног страдања људи. Чак и да се не гледа документарни материјал, само да се прошетате зградом музеја, били бисте под јаким утиском трагично драматичног и пуни емоција. Када сам кренуо да радим тај пројекат, добио сам сценарио који је био крут, формалистички и ја то нисам могао да доживим на такав начин, морао сам да радим на морфологији простора да она произведе емоцију и утисак – симболички, емотивно и сугестивно.

- *Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела прибегли нестандартној артикулацији форме (деформисању, кривљењу, ломљењу и сл.)? Ако јесте, какав циљ или ефекат сте желели да постигнете?*

Јесам, колико сам могао, нарочито кроз ентеријере код којих је то у материјализацији лакше извести, али и у неким архитектонским објектима. Рецимо на кући Васић, која је рађена на традиционални начин од опеке, кровни носачи рађени су у челику, како би савладали комплетан распон. Носачи међуспратне конструкције су дрвене греде које су изашле и у спољни простор. Чела тих греда су потпуно пробила зид и излетела у спољни простор, а између њих је стаклена површина која их дели, без рамова, на заталасаном зиду од голе опеке. Код зграде „Новолукса“ у Новом Саду, лични императив ми је био да изађем из дозвољених рационалних односа етажа према вертикали, тако да сам читав један зид направио од челичних носача, где су поједине тачке конструкције одмакнуте и до 2 m од чврсте етажне површине. Носачи носе опну стакла, а између етажа је стаклени под кроз који се наслуђује спратност. Инклинације и судари површина извођачима су задали доста мукe јер су били атипични. У оба смера је систем излазио из

ортогоналности. Све је ослоњено на челичну подконструкцију која носи то тачкастим спојевима. Размишљао сам да направим и отворе у поду како би се наслутила вертикална просторност објекта без традиционалних вертикалних веза – степеништа, атријума и сл.

- *Да ли за неко од Ваших дела може да се каже да је у питању „слободна форма“ и зашто?*

Ако се под слободном формом подразумева бионичка морфологија или нарушавање архитектоничне дисциплине, најизразитији објекат у том смислу је музеј у Аушвицу, који сам поменуо.

- *Да ли постоје одређени материјали које фаворизујете у пројектима и због чега?*

Волим челик, зато што пружа структуралне могућности дефинисања простора. Волим опеку. И колико год да у ентеријерима примењујем композитне, савремене материјале, ипак морају да постоје и исконски, архетипски материјали, попут дрвета и камена у разним облицима. Композитне материјале примењујем у мери, где је то потребно, али никако као замену за природне материјале.

- *Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела користили грубе и храпаве материјале? Ако јесте, да ли сте их применили очекујући одређени визуелни ефекат? Ако је одговор да, какав?*

Јесам, наравно, али у смислу реминисценције тог материјала на исконску употребу, не само због фактуре или текстуре, да би се осетила постојаност и огромна временска трајност коришћења тог материјала. У мом размишљању о материјализацији простора, храпавост и текстура материјала нису пресудни у дефинисању. Увек се трудим да одем корак даље од самог доживљаја материјала кроз његову текстуру и тактилноост.

- *Можете ли својим речима да интерпретирате појам експресионизам? Да ли је по Вашем мишљењу овај појам еквивалентан појмовима експресије и експресивности?*

Експресионизам је стилски правац који је препознат и дефинисан прво у сликарству, музици и скулптури и који је повезан са личношћу и личним виђењем ствари. Међутим, то може да се примени и у архитектури и пројектовању ентеријера. То би значило да на најбољи и најдиректнији начин истиснете своју идеју из себе и да то сугеришете другима. То није компромис који произлази из анализе, већ носи у себи јаку, аутентичну и тренутно доживљену почетну идеју. Многи архитекти се не изражавају експресионистички, или код њих преовлађује емоционални приступ само у перцепцији, а не у њиховој намери. Експресија је искрено наметање свог личног става, кроз прелажење границе компромиса. Експресивност је појам који у себи има гледалац, тј. он доживљава у себи, са мање или више емоција, експресионистички израз. То је оно што експресивно дело изазива у посматрачу и зависи од особина посматрача.

- *Да ли бисте за неку од Ваших грађевина могли да кажете да је експресионистичка и због чега?*

Могло би за кућу Васић, пошто излази из контекста времена у којем је настала. Она није наслоњена ни на традиционалне примере са нашег поднебља, нити на савремене примере и актуелни тренд. У том контексту је та кућа у потпуности експресивна. Наравно, поново се враћам на музеј у Аушвицу, који носи све ово о чему ме питате.

Зграда „Новолукса“ у Новом Саду је на јакој уличној трансверзали. То је у будућности зацртана авенија, која по нивоу изграђености није таква. Тамо се налазе уцерице и хибридни објекти, једни поред других. Потпуно је хетерогена структура са јаким потезом авеније. Такође, моја зграда је кућа на углу, која није могла да се веже ни за шта. Имао сам потребу да направим доминацију експресивним решењем, да то буде гравитациони центар и место новог почетка. Свако следећи ко буде ту градио, мораће да има респекта и да направи неки пандан томе, нешто што са њом котреспондира. Споља, та грађевина има склоп са површинама под разним угловима и у различитим материјалима, са идејом мирнијег кубуса у залећу локације, а веће разуђености и игре косих површина у фронтонима, јер је угаона и повучена мало у односу на регулациону линију.

- *Можете ли да издвојите неки пример архитектуре у Србији после Другог светског рата, за који сматрате да је експресионистички и зашто?*

Ми смо ипак мала средина и оно што се ради код нас увек је траг или ехо осталог дела света, првенствено Средње Европе. Неких покушаја јаких идеја и покрета, по природи ствари није било, али је чудно то што их је било у далеко конзервативнијим срединама. Мислим да је првенствено разлог то што средина не дозвољава или оспорава експонирање архитектата у том смислу. Није било ни таквих захтева додуше. Ипак, то треба захтевати од неког. Овде је тешко да архитекта добије одрешене руке и да експериментише са својим идејама, са свим респектима струке, јер ми немамо амбицију да имамо такве објекте. Код нас инвеститори врло утилитарно размишљају, што не пружа могућност за било какво просторно исказивање. За њих нема празног простора, све мора бити компактно и искоришћено. Има једна симболично-експресивна зграда, то је зграда српско-норвешког пријатељства у Горњем Милановцу, архитекте Аце Ђокића. То је по мом мишљењу експресивно спроведен концепт.

- *Шта бисте могли да кажете о Вашој архитектури: да „форма прати функцију“, „функција прати форму“ или нешто треће?*

Форма ипак прати функцију, али то није довољно за добру архитектуру, јер она није условљена само функцијом. То јесте контрадикторно, али само на први поглед. Функција је задовољена до краја, али форма излази из тога, независно и доминантна је. Форма прати функцију док она не буде задовољена, а онда оде корак даље и постане доминантна, тј. експресивна и аутентична. То је граница где инжињерство архитектуре прелази у уметнички доживљај или остаје само на својој пукој функционалној, коректној помирљивости. Моја амбиција је, ипак, да остварим димензију више.

- *Да ли сте у Вашем стваралаштву неком приликом применили симетрично решење? Ако је одговор да, зашто?*

Није ми блиска симетрија, мада сам је применио на пар објеката, јер сам сматрао да је добро да се тада примени, управо због тога што сам хтео да постигнем утисак монументалности и баланса приликом пролажења кроз простор. Међутим, трудим се да је што пре нарушим и дефинишем простор по другим принципима.

- *Када бисте били у прилици да у одређеном пројекту примените симетрично решење, као потенцијалну могућност, да ли бисте ипак применили асиметрично решење као динамичније?*

Не по сваку цену, а приори, мислим да не бих, иако сам казао да ми симетрија није блиска. И са симетријом у савременом изразу можете да постигнете одличан резултат. О специфичним објектима да и не говоримо.

- *Можете ли да кажете за неко Ваше дело да је у визуелном смислу иновативно, тј. да је резултат експериментисања са формом?*

Мислим да се то односи на неке примере које сам већ поменуо.

- *Да ли сте током пројектовања неког дела свесно тежили оригиналности и атрактивности? У којој мери наведени аспекти имају значај за Ваше стваралаштво?*

Ако се томе тежи по сваку цену, веома је танка граница где можете да западнете у манир, егзибицију или лоше решење. Међутим, ако је то карактерна и стваралачка црта, онда је то друга ствар. Морам да признам да сам тежио томе, али сам се трудио да то контролишем и да не буде по сваку цену, као и да буде у домену мог ауторског става. У нашој средини добар пројектант добије једном у десет година прилику на којој може да покаже свој кредо, начин мишљења, док су остало углавном различити компромиси. Онда када добије прилику, често не зна да очисти идеју, већ се труди да се што више исказе, па западне у зону какофоније, непрочишћеност идеје и гомилање визуелних израза. Због таквих услова, тј. ретких прилика, у нашој средини и имамо врло ретке примере аутентичне експресије у архитектонском стварању.

Исправка текста у броју 35, стр. 62 у интервјуу са Спасојем Крунићем:

На питање:

Да ли сте приликом пројектовања неког Вашег дела користили грубе и хрпаве материјале, ако јесте, да ли сте их применили очекујући одређени визуелни ефекат? Ако је одговор да, какав?

Одговор треба да гласи:

То је сасвим природно – како могу да пројектујем на Равној гори, а да не употребим камен у природном облику, кад је на четрдесет сантиметара испод тла."